

Maffia, diamanten en Mozart

BART CLAES*

Etnografie in criminologisch onderzoek

SIEGEL, D. (2010). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 29p.

Op 16 april 2010 hield Dina Siegel haar inaugurale rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Criminologie aan de Universiteit Utrecht. Hiermee volgt Siegel de geroemde cultureel antropoloog en criminoloog Frank Bovenkerk op die in de periode van 1988 tot 2008 als hoogleraar aan het Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht verbonden was. Op 3 juni 2009 hield Bovenkerk (2009) zijn afscheidsrede waarin hij zich keerde tegen de haast onweerstaanbare neiging in Nederland om de misdaad in de multiculturele samenleving te herleiden tot een etnisch of cultureel probleem. In de redevoering lezen we Siegels waardering voor de aanmoedigingen van Bovenkerk om de culturele antropologie met criminologie te combineren. Siegel studeerde sociologie en sociale antropologie aan de universiteit van Tel-Aviv. In 1996 promoveerde ze aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en was daar werkzaam als universitair docent aan de faculteit der Rechtsgeleerdheid tussen 2001 en 2008. Dina Siegel doet onderzoek naar verschillende vormen van georganiseerde misdaad en publiceerde over de Russische maffia, vrouwenhandel, drugssmokkel, terrorisme, en criminaliteit in de diamantenindustrie. Bovendien doet zij onderzoek in de culturele criminologie (Siegel *et al.* 2008). Vooral dit cultureel-criminologisch perspectief, in combinatie met intensieve participatie in een wereldwijd netwerk van onderzoekers die misdaad en cultuur als onafscheidelijk beschouwen, dient voor Siegel in de komende jaren het gezicht te bepalen van de Utrechtse sectie Criminologie. In haar inaugurale rede komt de culturele criminologie op zich zijdelings aan bod. Als leidend thema voor haar redevoering koos Siegel voor het aantonen van de maatschappelijke relevantie van etnografisch onderzoek in de criminologie. Een onderwerp dat weliswaar in het verlengde ligt van haar cultureel-criminologische interesse aangezien het etnografisch onderzoek binnen deze benadering als methodologisch raamwerk naar voren wordt geschoven.

Siegel valt meteen met de deur in huis en opent haar redevoering met een fragment uit haar veldnota's in het kader van haar onderzoek naar de Russische maffia in Nederland (2005). Het korte fragment drukt ons met de neus op enkele bekende dilemma's die etnografen allesbehalve vreemd in de oren klinken. Veiligheid en rechten van de respondenten, ethische afwegingen, privacy, protocollen, gewetensnood en nieuwsgierigheid zijn thema's die in criminologisch etnografisch onderzoek niet uit de weg gegaan kunnen worden. Met de keuze van dit fragment benadrukt Siegel ook haar grote voorkeur voor onderzoek in 'gevaarlijke velden en gemeenschappen' (p. 6). In de komende hoofdstukken duiken we met de thema's maffia, diamanten en Mozart in werelden vol mysterie en geheimen. Voorafgaand aan deze drie thema's geeft Siegel een bondige samenvatting van etnografisch onderzoek waarbij ze benadrukt dat het om meer gaat dan een loutere kwalitatieve methode. 'Etnografie fungeert als basis voor een theoretische analyse' (p. 7). Vanuit de verzamelde data die nauwkeurig en genuanceerd de betrokkenen en hun

* Wetenschappelijk medewerker (FWO), vakgroep Criminologie, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel (VUB). (bart.claes@vub.ac.be)

context beschrijven, komt een theoretische analyse voort. Siegel verwijst hierbij naar karakteristieken van etnografisch onderzoek als 'thick description' en het 'emic' perspectief waarbij de onderzoeker concepten en operationalisering hanteert zoals bepaald door de bestudeerde setting zelf. Aandacht heeft Siegel ook voor de etnografische traditie in Europa en zijn diverse benaderingen. Ze geeft ook redenen aan die de ondervertegenwoordiging van etnografisch onderzoek in 'gevaarlijke velden' verklaren. Etnografisch onderzoek in de criminologie heeft voor Siegel niet alleen als doel bepaalde criminele handelingen te duiden. Ook biedt het mogelijkheden om zicht te krijgen op de sociale omgeving van criminelen, hun netwerken, hun dagdagelijkse ervaringen, gevoelens, uitingen, dilemma's en de lacunes in de wetgeving die ruimte bieden aan hun activiteiten.

In het verdere verloop van haar redevoering tracht Siegel antwoorden te formuleren op de vragen: wat is het nut van etnografisch onderzoek in de criminologie en welke uitdagingen en problemen kan de onderzoeker tegenkomen? Ze doet dit aan de hand van een exploratie van de werelden van de Russische maffia, de Antwerpse diamantairs en Mozart vol mysterie en geheimen. De keuze voor deze thema's ligt voor Siegel bij vier redenen: haar eigen fascinatie, het behoren tot het domein van de culturele criminologie, de hoge moeilijkheidsgraad in het te onderzoeken thema en de grote terughoudendheid van de respondenten voor onthullingen. De werkelijke sleutel tot deze drie onderwerpen is het woord 'mysterie' (p. 10). De thema's maffia, diamanten en Mozart zijn omgeven door een waas van geheimzinnigheid, mythen en leugens. Daar ligt voor Siegel net de aantrekkingskracht van criminologisch onderzoek: het leren begrijpen van de rol van geheimen. Het zijn deze geheimen en mysteries die een verklaring kunnen bieden voor sociaal handelen. In het eerste thema wordt de lezer ondergedompeld in de wereld van de Russische maffia in Amsterdam. Eén van de uitdagingen van haar etnografische studie bestond uit het in kaart brengen van de verschillen tussen het beeld over en de reputatie van de Russische maffia. De bezoeken aan Russische cafés en restaurants, dagelijkse contacten, winkelen en reizen met Russische immigranten geven aan de onderzoeker niet alleen culturele interpretaties van misdaad. Een schat aan informatie over het leven van Russische immigranten in Nederland, over hun sociale wereld, hun opvattingen over misdaad, illegaliteit maar ook alledaagse dingen werd verzameld.

Van de Amsterdamse maffia stapte Siegel over naar de Antwerpse diamantsector. Het doel van haar onderzoek was het in kaart brengen van de sociale wereld van de diamantairs. Internationale en nationale netwerken van de betrokken actoren, de concurrentie, samenwerking, onderhandelingen en de manier van legaal en illegaal zakendoen, werden geanalyseerd. Tijdens het onderzoek besloot Siegel naast de Antwerpse diamantairs ook een ander object te volgen, de diamant. In navolging van andere onderzoekers werd de route van de diamant gevolgd op zijn weg langs complexe transnationale productie-, distributie- en kleinhandelsnetwerken. Siegel werd om die reden genoodzaakt om ook gebruik te maken van multi-site en multi-level methoden van etnografisch onderzoek die de interactie met meerdere respondenten tegelijk in verschillende landen en organisaties mogelijk maken. De grote waarde van deze etnografische methoden bij het bestuderen van onze gedigitaliseerde mondiale samenleving komt duidelijk tot uiting. In de derde en laatste illustratie gooit Siegel het over een andere boeg. Op het eerste zicht lijkt het thema Mozart dan ook de vreemde eend in de bijt in vergelijking met Russische maffiosi en Antwerpse diamantairs. Startpunt voor dit onderzoek is het geloof dat Mozarts overlijden het gevolg was van een moord. Doel van het etnografisch onderzoek is niet het oplossen van de moord maar het begrijpen van de sociale context waarin dit gebeurde. Op basis van een nauwkeurige analyse van de muziek van Mozart, geplaatst in de historische context, tracht Siegel de sociale wereld van Mozart, zijn contacten, zijn gedrag en de reactie van

de omgeving te analyseren. De focus van het etnografische onderzoek ligt op de muziek, symbolen, boodschappen en emoties die in de opera verwerkt zijn, en op de sociale context waarin de muziek tot stand kwam. Opnieuw moet Siegel andere etnografische methoden toepassen zoals de inhoudsanalyse van het muziekstuk en van de symbolen die iets vertellen over de historische periode. Net als bij de taal van de Russische maffia en de rituelen van de diamantairs, illustreert Siegel dat de opera symbolen en taal bevat die in de tijd van Mozart alleen door 'insiders' begrepen kon worden. Zo komt Siegel terug op het leidende thema doorheen de drie illustraties maffia, diamanten en Mozart en haar inaugurale rede: geheime codes, geheime rituelen en geheime taal (p. 19).

Siegel heeft een verhoogde aandacht voor mysteries en geheimen. Zij verwijst hierbij naar Georg Simmel die stelde dat geheimen een bindende factor vormen in menselijke relaties. Het delen van geheimen heeft grote voordelen. Het creëert condities waaronder mensen vrij kunnen spreken over gevoelige zaken. De maatschappelijke relevantie van haar verhoogde aandacht voor deze mysteries en geheimen ziet Siegel in de productie van kennis als tegengewicht tegen stromen van *moral panics*, *cultures of control* en *risky individuals*. Geheimhouding kan leiden tot misverstanden over de activiteiten en doelen van de betrokkenen, tot negatieve stereotypen en speculaties. Door het ontbreken van kennis en bijgevolg de instandhouding van 'geheimen' krijgen vooroordelen en mythen de overhand. En dat kan volgens Siegel leiden tot verkeerde beleidsbeslissingen omdat deze dan gebaseerd zijn op stigma's en vooroordelen. Daarom stelt Siegel, verwijzend naar Zygmunt Bauman, dat het de plicht is van wetenschappers om het individu niet uit het oog te verliezen en mensen niet te snel in categorieën in te delen. Zij besluit haar redevoering met de wens dat kritische theoretici en empirische wetenschappers uit allerlei disciplines elkaar blijvend kunnen aanvullen binnen het kader van de culturele criminologie.

Met dit korte werkstuk breekt Siegel een lans voor het gebruik van etnografisch onderzoek in de criminologie. Haar redevoering vuurt 'teasers' en uitdagingen af die de lezers alleen maar kunnen prikkelen om zich te verdiepen in het etnografisch onderzoek in de criminologie. De keuze van de thema's maffia, diamanten en Mozart illustreert niet alleen de verscheidenheid aan te onderzoeken velden waarin een etnografische benadering interessante analyses kan genereren. Siegel duidt ook met deze drie uiteenlopende onderwerpen hoe veelomvattend de toepassing van etnografische methoden kunnen zijn in het kader van criminologisch onderzoek. Aandacht was er voor de klassieke antropologische aanpak maar ook voor de virtuele, de visuele, de narratieve etnografie en de inhoudsanalyse. Daartegenover staat bij Siegel toch wel de nadruk op het ontrafelen van geheime codes, geheime rituelen en geheime taal die de etnograaf 'met veel moeite weet te achterhalen' (p.19). Etnografisch onderzoek lijkt bij een lezing van deze redevoering wel samen te vallen met het achterhalen van 'geheimen en mysteries' van 'insiders'. Meer dan deze attractieve en intrigerende voorstelling van etnografisch onderzoek gaat het toch vooral om het leren begrijpen van de sociale betekenissen en activiteiten van de bestudeerde groep (Brewer 2000). De inaugurale rede van Siegel bulkt van het interessante en fascinerende etnografisch materiaal en bijhorende analyses en reflecties die onder de vlag van de culturele criminologie geplaatst kunnen worden. Zoals Boutellier (2008) stelt schuilt het belang van dergelijk cultureel georiënteerd criminologisch werk vooral in het ontrafelen van de betekenissen waarmee normoverschrijdend gedrag wordt bezet. Siegels etnografisch werk heeft onmiskenbaar zijn waarde in het zichtbaar maken van de totstandkoming van en de sociale en culturele betekenissen van specifieke criminele activiteiten en praktijken. Een struikelblok dat echter onbesproken bleef in deze redevoering werd door O'Brien (2005) uitvoerig in beeld gebracht. De moeilijkheid blijft om een overtuigende link te maken tussen de specifieke gedragingen en acties van Russische

maffiosi in Amsterdam en Antwerpse diamantenhandelaars en 'the general cultural en social scenes in terms of which those behaviours and situations make sense' (O'Brien 2005: 600). De wijze waarop deze specifieke acties zicht geven op de meer algemene sociale, culturele en politieke karakteristieken van criminalisering blijft een moeilijke en, in deze korte bijdrage, onbesproken oefening.

Een aandachtspunt dat ook onbesproken bleef in deze redevoering spitst zich toe op het etnografische onderzoek binnen de culturele criminologie. In het exploreren van de verbanden tussen cultuur en criminaliteit hanteren onderzoekers voornamelijk de kwalitatieve onderzoeksbenadering van het etnografisch onderzoek. Het etnografisch onderzoek biedt aan cultureel-criminologisch geïnspireerde onderzoekers de mogelijkheid om de sociale betekenissen in bepaalde culturele milieus te preciseren. Binnen het domein van de culturele criminologie zien we ook dat feministische, postmodernistische, antropologische, sociologische en existentialistische tendensen van invloed zijn geweest op de uitoefening van etnografisch onderzoek. Zo zien we een stijgend belang van het reflexief rapporteren van etnografische onderzoekers over hun onderzoeksproces. Siegel raakt bij de bespreking van haar veldnota's aspecten van deze rol van de onderzoeker aan. Ze heeft het over de emoties van twijfel en blijdschap, gewetensnood en nieuwsgierigheid bij de onderzoeker tijdens het veldwerk. Ook duidt ze het risico op 'going native' waarbij de onderzoeker geen afstand meer kan bewaren tot de bestudeerde groep. Deze aantekeningen hebben een plaats bij de stijgende aandacht voor de emoties waarmee een onderzoeker geconfronteerd kan worden tijdens het etnografisch onderzoek (Dickson-Swift *et al.* 2007, 2009; Nuytiens en Scheirs 2011). Het benoemen en beschrijven van deze emoties, ervaringen en de eigen rol door de onderzoeker is slechts de eerste stap. Zo hebben Ferrell en Hamm (1998) het over 'criminological verstehen'. Beide auteurs doelen op de wijze waarop de eigen ervaringen en emoties van de onderzoeker tijdens het onderzoek 'emerge as windows into criminal events and criminal subcultures, and into the collective experiences and understandings of those involved in them' (Ferrell 1999). Subjectiviteit, emoties en ervaringen bij de onderzoeker genereren ook betekenissen over de onderzochte (criminele) situaties en gedragingen. Deze betekenisgeving door de onderzoeker vindt zijn weg in de 'collective construction of crime's reality' (Ferrell 1999). Daarenboven is deze betekenisgeving door de onderzoeker ook niet los te koppelen van de wijze van etnografische representatie in tekstvorm. Onderzoekers herdenken, manipuleren en herpresenteren in de fase van het analyseren en uitschrijven van het veldwerk de geleverde etnografische inspanningen. Kortom, de onderzoeker heeft niet alleen aandacht voor zijn eigen emoties en ervaringen tijdens het etnografisch onderzoek maar tegelijkertijd voor de rol die ze kunnen spelen in de constructie van sociale betekenissen, een 'ethnography of ethnography' (Van Maanen 1995). De etnografische onderzoeker probeert weliswaar de betekenis te begrijpen die de respondenten zelf aan hun eigen sociale handelen en ervaringen toekennen. Even goed, en onderbelicht in deze redevoering, worden verschijnselen ook op een subjectieve wijze beleefd en begrepen door de onderzoeker. Niet alleen in het beschrijven van de emoties en ervaringen van de onderzoeker zelf maar ook in zijn constructie van sociale betekenissen, voelt de onderzoeker constant bij zichzelf de pols.

BIBLIOGRAFIE

- BOUTELLIER, H. (2008) 'Cultuur, norm en beleving. Een plaatsbepaling van de culturele criminologie', In SIEGEL, D., VAN GEMERT, F. en BOVENKERK, F. (eds.) *Culturele criminologie*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 39-57.
- BOVENKERK, F. (2009) *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

- BREWER, J. D. (2000) *Ethnography*. Buckingham: Open University Press.
- DICKSON-SWIFT, V. JAMES, E.L., KIPPEN, S. en LIAMPUTTONG, P. (2007) 'Doing sensitive research: what challenges do qualitative researchers face', *Qualitative research*, 7, 3, 327-353
- DICKSON-SWIFT, V. JAMES, E.L., KIPPEN, S. en LIAMPUTTONG, P. (2009) 'Researching sensitive topics: qualitative research as emotion work', *Qualitative research*, 9, 1, 61-79.
- FERRELL, J. en HAMM, M.S. (eds.) (1998) *Ethnography at the Edge: Crime, Deviance, and Field Research*, Boston: Northeastern University Press.
- FERRELL, J. (1999) 'Cultural Criminology', *Annual Review of Sociology*, 25, 395-419.
- NUYTIENS, A. en SCHEIRS, V. (2011) 'Etnografisch onderzoek en emoties: over de (on)verenigbaarheid van mens en wetenschap', *Panopticon*, 32, 1, 21-39.
- O'BRIEN, M. (2005) 'What is cultural about cultural criminology?', *British Journal of Criminology*, 45, 599-612.
- SIEGEL, D. (2005) *Russische bizniz*, Amsterdam: Meulenhoff.
- SIEGEL, D., VAN GEMERT, F. en BOVENKERK, F. (eds.) (2008) *Culturele criminologie*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- VAN MAANEN, J. (1995) 'An end to innocence: the ethnography of ethnography' In VAN MAANEN, J. (ed.) *Representation in Ethnography*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1-35.